

## КАК ПРОГЛЕЖДАТ НАГЛЕДИТЕ?

Стилиян Йотов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**Резюме.** Според Кант познанието (*Erkenntnis*) произлиза от съединяването на две базисни способности на духа – сетивността и разсъдъка. Което повдига въпроса дали тези две способности са независими една от друга, или ако са зависими, коя способност е определящата. Съвременните интерпретатори на Кант предлагат три типа решения, в които съответно нагледите изпълняват самостоятелни познавателни функции, познанието е резултат от сравнително свободно съчетаване на понятия и нагледы или от свързването им в съждения под диктата на категориите. Настоящата статия предлага рекапитулация на тези три модела на „синтез“. На този фон са разгледани два конкретни проблема, на които Кант не е обърнал достатъчно внимание. Първият засяга познанието при децата и животните, вторият – възприятието. Съвременни постижения в когнитивистиката налагат критично преосмисляне на тези застъпени от Кант.

**Ключови думи:** нагледы; понятия; съждения; познание; синтез; (не) концептуализъм; възприятия; познание при децата и животните

Едно от най-прочутите изречения в *Критика на чистия разум* [КчР] гласи: „Мислите без съдържание са празни, нагледите без понятия са слепи“ (Kant, 1967, р. 130// KrV: A51/B76)<sup>1</sup>; друго пък е не по-малко категорично: „само чрез нагледа не се мисли абсолютно нищо“ (Kant, 1967, р. 325// KrV: B309). Какво значи нагледите да не са слепи? Да прогледнат, но и да почнат да виждат? Очевидно Кант допуска възможността (понякога или в известна степен) ние, хората, да притежаваме нагледы, които не са свързани с понятия, тогава с тях можем само да се лутаме, подобно слепци. Значи ли това, че слепите нагледы не ни позволяват да се отнасяме към предмети изобщо? Или че не сме в състояние дори да идентифицираме съдържанието на сетивните си преживявания? Или – подобно на други живи същества, които евентуално не разполагат с понятия – да имаме различна форма на отнасяне към предмети и да диференцираме преживявания?

Внимателен читател на абзаца, в който е цитираното изречение (а той е вторият поред в увода към темата „трансцендентална логика“ и се занимава все още с „логиката изобщо“, като самата дума „логика“ е употребена за пръв път едва преди точката в края му), не може да пропусне, че на това място Кант

поставя акцент върху идеята за *познанието* (*Erkenntnis, cognition*) и че то, познанието, произлиза от съединяването на две базисни способности на духа (*Fähigkeiten*)<sup>2</sup> – на сетивността и на разсъдъка. Което вече повдига въпроса дали тези две способности са независими, или зависими една от друга и ако има зависимост по между им – коя способност е определящата? Проблем е още, че при (строгото) дефиниране на познанието Кант има предвид употреба на съждения, от които произлизат понятия или с които поне се прилагат понятия, а те, от своя страна, имат обективна валидност. Ясно е, че в този случай „познанието“ е изключително претенциозен процес, щом изисква съждения, специфициране на понятия и преценка на тяхната обективност. Но пък в лекциите си по логика, та дори и в *КчР*, Кант говори за „познание“ и в по-меката версия, а именно единствено за съотнасяне на „съзнателни представи“ (представи със съзнание) с „предмети“ (обективни перцепции); т.е. без неминуемо да сме стигнали до употреба на съждения, а *само ако преодолеем моментите на несъзнателност и субективизъм*.<sup>3</sup> От тук можем да направим два извода: че нагледите ни са слепи или когато *не правим съждения*, или когато са *безпредметни* изобщо. Следователно за слепота става дума на различно ниво на познавателния процес. Отделни коментатори са развили интерпретации в полза на всяка от двете възможности. Аз предпочитам тези, които защитават идеята и за по-слаба форма на познание, но все пак на познание. Поради което и слепотата на нагледите не е форма на тотална безпредметност. В такава ситуация те са по-скоро *неразбираеми*. Затова и Кант пише на цитираното място, че трябва да станат „разбираеми“ (*verständlich*); но на български изискването е да са „понятни“, което звучи добре, но е малко прекалено. Та нали все пак сме склонни да допуснем разбиране, което не е непременно на понятийно равнище. Поради което предпочитам да поставя въпроса, как проглеждат нагледите, а не как започват и да виждат. Езиково говорим за „сляпо петно“, но и за „сляпа съдба“ и това са обективни характеристики, а не само субективни състояния като „слепи страсти“. Следователно става дума за явления с дефицит на определеност. Явно, нещо не достига на нагледите, но откъде идва онова, което ги прави разбираеми?

За да отговорим на този въпрос, нека потърсим това, което е неизбежно за всеки наглед, все едно какъв. Давайки си, разбира се, сметка и за това, че Кант придава на думата „наглед“ (*Anschauung, intuition*) собствено значение и статус. Нагледите съдържат представи (*Vorstellungen*); а от своя страна, представите са еквивалентът на понятието „идея“ (*idea*) в речника както на Декарт, така и на Лок – всяко едно съдържание на съзнанието. За Кант нагледите са нещо повече от мимолетни усещания (*Empfindungen*), не са толкова съзнателни, съдържателни и устойчиви като възприятията (*Wahrnehmungen*), но пък с възможност да бъдат и чисто формални. В нагледа (както и в понятията) се осъществява синтез на представи; синтезът на представи ги превръща в

нагледи (а също така и в понятия). Спецификата на двете форми на синтез е различна, но това няма да ни занимава тук. В случая ме интересува от кой, бих казал, етаж на познавателните способности се реализира синтезът, който премахва слепотата на нагледите, за да не блуждаят и не се лутат, за да станат разбираеми? В *Логиката* (на Йеше) Кант предлага градация на познанието в *седем степени* в зависимост от обективното му съдържание (Kant, 2017, pp. 109 – 110// L: 64 – 65), което дава възможност за определяне на по-фин критерий за „проглеждане“. По-нататък ще използвам и други степенувания в търсене на прага до и отвъд слепотата на нагледите.

### 1. Трима кандидати за „будители“ на нагледите

Изглежда така, сякаш и по тази тема привържениците на рационализма и на емпиризма са готови да заложат на различен кандидат. За първите са решаващи самите съждения, за вторите – свойства на сетивността в опита.

(а) *Съденето като синтез*. „Копулата“ дори семантично значи свързване. Затова за редица интерпретатори на Кант единството на многообразието на представите съвпада, явява се страна от направата на съждения; за тях е невъзможен (стойностен) сетивен синтез без употребата на понятия. Привърженик на тази позиция е Питър Стросън (1970) (Strawson, 2008). Според него в свързването на усещанията във възприятия възниква свойство, което ги прави не само възприятия, но и убеждения. И това се дължи на възможността за направата на съждения, т.е. способността за съждения, а не само тази на въображението пронизва дори сетивния ни опит и му придава валидност. На практика, съжденията *едновременно* синтезират нагледите и формират понятия. Джон Макдаул (1994) отива сякаш още по-далеч, защото говори за *изпреварващо* притежаване на понятия, с които сетивните синтези тепърва стават възможни (McDowell, 1994)<sup>4</sup>. Самият Кант познава такива интерпретации приживе. Но не бих казал, че ги споделя. Ако обърнем внимание на неговия речник, на разликата между „предметност“ и „обективност“ на познанието, бихме могли да кажем, че нагледите все пак се отнасят към някакъв предмет изобщо и затова не е необходима направата на съждения, с които да преценяваме обективността на този предмет. Освен това Кант последователно в своята научна кариера критикува заварената традиция на Кристиан Волф, според която и в сетивното познание вече използваме понятия, само че неясни. За него това са прояви на краен „интелектуален“ концептуализъм – *judgementalism!*, който обезличава „сетивната“ същност на нагледите. Същевременно обаче разделянето на основните положения на чистия разсъдък на „математически“ и „динамически“ (Kant, 1967, p. 243// KrV: A161-2/B201) му позволява да разграничи „интуитивна“ от „дискурсивна“ достоверност (*Gewissheit*) на знанието. Затова смятам, че е налице градация в познанието, която свидетелства за частично, сякаш минимализирано присъствие на категориите в сетивността. Проблемът

е дали и доколко този минимализъм „събужда“ нагледите? Така или иначе в тази версия съжденията, а от тук и категориите, претендират, че имат определяща роля при включването на нагледите в познанието. И цитати от текстове на Кант лесно могат да бъдат приведени в подкрепа на тази интерпретация. В математиката, щом стане дума за обективна валидност, нейните основни положения „се движат от понятия към нагледа, а не от нагледа към понятия (Kant, 1967, р. 241// KrV: A160/B199). На свой ред, Макдаул въвежда в полето на сетивността разликата между „sensibility“ и „perceptual sensitivity“, като приписва на втората спонтанност, свойствена за мисленето.

(б) *Сетивният синтез*. От известно време Кант има и своите неконцептуални почитатели. Според тях сетивните синтези са възможни без всякаква употреба на понятия, без дори да притежаваме понятия. Те се позовават основно на първото издание на *KчP*, в което дейности на въображението, каквито са апrehензията и репродукцията, създават единства в многообразието на представите без нуждата от понятия<sup>5</sup>. Това е друга градация, в която е налице трансграничен скок към рекогницията (осъществявана вече в понятието). Ярък застъпник на този тип интерпретация е Робърт Хана (Hanna, 2001, Hanna 2005)<sup>6</sup>, съавтор и на програмната книга *В защита на интуициите. Нов рационалистски манифест* (Chapman, Ellis, Hanna, Hildebrand, Pickford, 2013). В този случай – при нагледите – имаме равнище на познавателния процес, на което употребяваме *неясни представи*, докато за направата на съждения са ни нужни *ясни и отчетливи представи*. Ето как се открива възможност нагледите да притежават своеобразна концептуална независимост. И все пак оригиналните прочити на Хана подминават нещо от духа на Кантовата философия; те не обръщат внимание на схващането за правилата, свойствени най-вече за понятията, но в немалка степен и за функциите на въображението. В този лагер на интерпретацията нагледите остават в плен на „асоциацията“ и в тях не се осъществява синтезът, на който настоява Кант.<sup>7</sup> Затова пък в тази версия самото познание включва измерения и форми, които Кант е трябвало да вземе предвид, но (сякаш) не го е сторил или не им е признал дължимото значение. Не е изключено управлението на нагледите да се осъществява не само с помощта на синтези, но и по модела на феноменологията, която залага на т. нар. „редукции“<sup>8</sup>.

Между тези два пътя е възможен и трети. Да тръгнем по него, значи да припишем роля на понятията, независима от направата на съждения. Едно трудно начинание, предвид извеждането и на чистите разсъдъчни понятия (категиите) от функциите на съжденията. То обаче не е така радикално като проекта за неконцептуалистки прочит на Кант и сякаш е по-ранна алтернатива на твърдата линия на интелектуалистите.

(в) *Понятийният синтез*. За концептуалист, каквато е Беатрис Лонгенес (Longuenesse, 1998, Longuenesse, 2000), но още за Вилфрид Селърс (Sellers,

1968) сетивните синтези предшестват всяко съждение, но в тях все пак участват понятия. От което следва, че понятията играят две самостоятелни роли; те са съставна част от съжденията и са правила за синтезирането на сетивни представи. Но според Лонгенес при Кант може да се открие синтез на нагледни чрез понятия, при които не са осъществени съждения. Водещата идея тук е, че понятията могат да функционират, от една страна, не само като „чисти“, но като „емпирични понятия“, и от друга страна – като „схеми“, което в единия случай ги доближава до нагледите, в другия – до съжденията. Ето как тази линия на интерпретация се справя със слепотата на нагледите, без да се уповава на съжденията, но и като разкрива самостоятелна функция на понятията като правила за синтезиране на сетивни представи. Ключовият момент за този идеен лагер са фрази в *KчP*, но най-вече в *лекциите* по логика, свързани с т. нар. „частичните представи“ (*Partialvorstellungen* или *Teilvorstellungen*) (Kant, 2017, р. 141// L: 96, забележка). Със сигурност Кант познава идеята на Лайбниц за „цялостни понятия“ (*notio completa*), но изрично отхвърля възможността да притежаваме такива напълно определени понятия, а очевидно – и подобни представи (Kant, 1967, р. 619// KrV: A655/ B683). Наред с това допуска някои от частичните представи – понеже са съдържателни, щом се отнасят към „признаци“ (*Merkmale*), да изпълняват ролята на „познавателни основания“ (Kant, 2017, р. 102// L: 58). А тъй като всяко основание предполага последица, тези частични представи, които са познавателни основания, извикват в съзнанието ни още нещо – или „цялата представа“, или понятие, което, макар и частично, вече е в състояние да субсумира предмети, към които се отнася. Така отделни цветни нюанси се превръщат в основание за понятието за даден цвят, комбинация от отделни свойства на даден метал – в основание за понятието за този метал, характерен елемент, какъвто е прозорецът – в основание за понятието за къща. Ето как благодарение на учението за частичните представи става възможно диференцирането на понятийна употреба, различна от направата на съждения. При този прочит акцентът на вниманието пада върху теорията на Кант за „сравнението, рефлексията и абстракцията“ – т.е. върху още една градация!, и разкрива измерение, в което не само *схемите на емпиричните понятия* допълват категориите, но и *категиорите като схеми* директно допринасят за синтезирането на сетивни представи в наглед. Проблематичният момент тук е идеята за двойната роля на схематизма.

Каква е целта на очертаната тук трилема? От една страна, имаме предизвикателство пред история на философията: Как да четем правилно Кант? От друга страна, теорията на Кант е предизвикателство пред съвременната епистемология и философия на езика, от което следва: Прав ли е Кант? В следващите две части ще предложа наблюдения по тези два въпроса, но в обратен ред. Всяко от тях стъпва на проблеми, възникнали съответно в лагера на неконцептуалистите и на концептуалистите. С това не възнамерявам да

взема страна по горния спор, а да акцентирам върху предизвикателства, които спорещите страни трябва да имат предвид.

## 2. „Познанието“ при животните и при малките деца

За разлика от Декарт, Кант признава на животните, че притежават представи, с които реагират не по чисто механистичен начин на околната среда; т.е. на тях също е присъща интенционалност. От друга страна, за хората, подобно на животните, е свойствено да имат (понякога) „тъмни“ (*dunkle*) представи, такива, които не съзнават, при което познанието е „объркано“. Оттук насетне обаче следват трудности. Кант отрича на животните възможността да имат познание (*Erkenntnis*), защото не разполагат с дискурсивна способност и не могат да образуват понятия. Затова пък в *Логиката* (на Йеше) им признава способността да узнават предмети (*kennen*), без да ги познават (*erkennen*); т.е. все пак да си ги представят посредством „тъждество“ и „различие“ (*Einerlichkeit & Verschiedenheit*) (Kant, 2017, р. 109// L: 65). От което възникват два свързани въпроса: Имат ли животните съзнание и разполагат ли с нагледы, които не са слепи? Крилатата фраза от началния цитат очевидно подхранва различни нагласи в лагерите на концептуалистите и неконцептуалистите.

Внимателно проследяване на Кантовите изказвания исторически свидетелства за отслабване на по-ранни негови тези, че на животните липсва каквото и да било съзнание. В писмо до Маркус Херц от 26 май 1789 г. Кант признава за себе си, че ако би бил животно!, би имал възможността да *следва емпирични закони на асоциацията*, които да стабилизират неговите чувства и желания, т.е. да съзнава представите си, *без те да се в единство с помощта на аперцепцията*. Очевидно Кант, подобно на Лайбниц в *Монадология*, допуска при някои живи същества „синтезът“ на представи да бъде в по-мека форма и на тези същества да липсва усет, че въпросните представи принадлежат именно на тях. Ще рече, че при животните е възможно съзнание без самосъзнание; тяхното съзнание не може да рефлектира върху самото себе си; но и без интроспекция съзнание все пак има. Казано на „Кантов език“: Животните имат емпирично, не и трансцендентално съзнание. Друга ревизия настъпва при Кант и по отношение на връзката между „вътрешното сетиво“ (усета за време) и „аперцепцията“ (самосъзнанието) (Ameriks, 1982: гл. 7: „Ideality“, част В: „Three Theories of Inner Sense“); ето как сякаш се отваря възможност животните все пак да имат някакъв усет за време, за времеви порядък „преди“ и „след“. Само че наличието на вътрешно сетиво влече след себе си наличието на нагледы; такава е аргументацията в КчР. *Може ли да се окаже, че животинският усет за темпоралност (от по-ниско равнище) кара нагледите да прогледнат без нуждата от понятия (от по-високото равнище на познавателните способности)?*

Последиците за историята на философията не са добри. От Кант не е останала писмена следа за наличието на нагледы при животните! Ако пък ги отри-

ча, тогава е безпредметно да търсим дори слепи нагледи. А признанието му, че животните могат да *узнават* и да управляват представите си с помощта на *тъждество и различие*, буквално увисва във въздуха. Дали пък не трябва да допуснем, че щом сляп не значи напълно безпомощен, така и слепите нагледи все пак изпълняват някаква познавателна функция.

Луси Алаис (Allais, 2009, Allais & Callanan, 2020) подсказва, че не всички живи същества могат да схванат как гъсеница се превръща в пеперуда, защото не разполагат с понятие за субстанция. Но те могат да проследят движението на пеперудата, стига да не е много бързо и да става на подходящ фон. Това значи, че животните разполагат не само с усещания, но и с неконцептуализирани нагледи. В тях предметите имат някаква индивидуализация или партикуларност, съдържат свойства и части, отличават се един от друг в пространството и във времето, като различаването може да става все по-детайлно. Всичко това става без понятия, а основно с употреба на вниманието, паметта, въображението. На свой ред, понятията внасят друг тип „единство“ (*Einheit*) на многообразието, и най-вече „необходимост“, които придават „определеност“ (*Betimmtheit*) на постоянството и промените в нагледите. А за да имаме определяне, са ни нужни универсалии. Такива в нагледите няма. Кое то съвсем не значи, че им липсва асоциативна връзка, позната още на Хюм; както и че животните могат да мислят посредством диаграми<sup>9</sup>.

От всичко това следва, че животните разполагат със съзнателни представи и тези представи имат предметно съдържание, т.е. те са нагледи. Проблемът е, че това предметно съдържание има субективна, а не обективна валидност. С него узнаваме, без да познаваме. В крайна сметка, нагледните са слепи, защото в тях съдържанието не препраща към нещо отвъдно на тях; макар предметни, статусът на представите в тях е единствено и само на *явления*. Написаното в този абзац не е в противоречие с Кант. Но предизвикателствата пред Кант са други.

В немалко изследвания се удостоверява, че гълъби са в състояние да реагират диференцирано на бял и на черен цвят, като натискат правилно съответни бутони, за да получат храна. Проблемът настъпва, щом започнат да им показват сиви цветове; в някаква междинна област реакциите им блокират, докато засиленият превес на бялото или на черното в полето на сивото ги мотивира да действат успешно с оглед наградата. Смятам, че този експеримент се вписва в концепцията на Кант. Гълъбите притежават стабилизирани единични представи, които ги насочват към определено поведение в зависимост от поляризацията на тези представи.

Ситуацията се променя рязко, ако се заложи експеримент не с черно и бяло, а с други цветове от видимия спектър – например с колебания между синьо и зелено. Проблемът тук е, че преливането на двата цвята в посока към единия или към другия „полус“ води както до плавна промяна на нюанси,

така и до рязка смяна на самите цветове, при това в различна последователност и с различен диапазон на обхват в зависимост от посоката. Нещо, което познаваме от наблюденията си на небесна дъга или на експеримент с пречупването на бяла светлина през призма. Подобни прагове на рязък преход има и при усещанията за горещо, а не топло, и за студено, а не хладно. Овен това най-нови експерименти свидетелстват за неподозирана асиметрия: загарването и охлаждането протичат по различен начин, най-вече – с различна скорост (Ibáñez, Dieball, Lasanta, Godec, Rica, 2024). Както дискретните структури не позволяват пълна реверсивност в своите изменения, така и съседските различия съвсем не са индиферентен фон, а организирани структури.

Излишно е да проследявам как се справят гълъбите в „шарените“ ситуации, за разлика от „черно-белите“. Но както ние, хората, така и много други животни разполагаме със сензомоторна система, благодарение на която реагираме по различен начин на различни *по вид* неща в околната среда. Ето защо в съвременната наука се признава и на животните *способността да категоризират*, докато се адаптират по сравнително автономен начин. За разлика от времето на Лок и Бъркли, Хюм и Кант, днес познаваме доста по-добре устройството на зрителните органи и знаем, че те са по своеобразен начин предструктурирани. Поради което *компресиране навътре* нюансите на един отделен цвят и *очертаваме граници между* отделните основни цветове. Живите същества разполагат с някаква „вродена“ цветна граматика, която могат да надстроят в процеса на адаптация. Тази граматика обаче разделя функционално по (диаметрално) различен начин нюансите на един цвят от системата на съседните основни цветове. Което позволява различни начини на „абстрахиране“ и на „разпознаване“ на един цвят.<sup>10</sup>

Нагледите на Кант са свързани най-вече с пространството и с времето и доколкото са чисти форми на сетивността, на тях им е призната принципна хомогенност. Едва категориите внасят нов ред и нови зависимости в опита. Ала множество съвременни експерименти разкриват, че сензомоторната система на живите същества изобщо притежава своеобразна функционална априорност, дори вроденост, благодарение на която сетивните данни се категоризират още в измерението на „нагледите“.

Проблемът е, че класическите теории за абстракцията търсят обяснение с помощта на модела за „общия знаменател“ – „признакът“ (*Merkmal*) при Кант; чрез него разпознаваме повторно едно и също нещо или други неща от един и същ вид. На практика обаче нещата изглеждат по друг начин. Не е изключено ярки нюанси от един цвят да играят ролята на фокус, в който се концентрират другите нюанси на този цвят (самият Кант на лекции сравнява цинобър, кармин и понсо). И дори този фокус да е индивидуален за всеки индивид, обемът на основния цвят ще е сравнително еднакъв за всички индивиди (поне от даден вид или род). Комбинацията от свойства, с които има-

ме предвид едно понятие, не значи, че познаваме основните (атрибутивни) свойства, а тези, които са имали ярка роля в процеса на адаптация. „Жълтото“ и „мекото“ са изключителни характеристики на понятието „злато“, което се отнася за предмет, на който са присъщи и „топенето“, „леенето“, „коването“, свойствени и за други „метали“. „Прозорецът“ е ключов белег за къщата, в която живеем, докато за пещерата и палатката е достатъчно да имат „вход“ и в някаква степен – „врата“.<sup>11</sup>

При Кант има още един прочут пример: понятието „дърво“ възниква след откриване на *сходство* между различни видове дървета, *рефлексия* върху общо споделени свойства и *абстрахиране* от други (Kant, 2017, р. 139// L: 94). Но изброените от Кант свойства – стъбло, клони, листа – са характерни не само за дървета, но и за храсти, за цветя. Очевидно е, че за по-fino разграничаване на растенията са ни нужни други ярки свойства, а навярно и категории. От гледната точка на съвременната наука обаче съществува проблем с понятието „дърво“, доколкото с него имаме предвид разгръщане на т.нар. „фрактална структура“ – матрица, по силата на която малките клони следват модела на големите подобно на математически образец. Тази картина пропуска ролята на „гората“, която, като околна среда, придава друга форма на короните на дърветата, придава им своеобразна етажност. В крайна сметка, дървета от един и същ вид (или сорт) биха имали сериозни различия в зависимост от това в каква среда и при какво съседство виреят (Fischer, Jucker 2024). И не бих изключил други живи същества, за които тези дървета са не само средство за храна, огрев, сянка, но място на обитаване и придвижване, да категоризират дървета от един и същи вид съгласно други белези, свързани с това дали тези дървета са самотни в полето, или преплетени в гората.

Ето защо смятам, че неконцептуалистите ще продължат да отправят изключително сериозни предизвикателства към Кант; все едно дали ще търсят при него съмишленик или опонент. Ние, хората, със сигурност можем в много по-голяма степен от повечето животни да *манипулираме* предмети, да ги *назоваваме* и да ги *описваме*. За тези три „висши“ дейности е присъща употребата на категории, за които настоява Кант. Но на какво основание бихме могли да продължим да настояваме на тезата, че други живи, но неразумни същества, които са неспособни на тези три дейности, не могат да се отнасят предметно или само предметно, не и обективно към света?

### 3. Възприятието

Възприятието (*Wahrnehmung, Perzeption, perceptio*) е термин с трудно определима функция в архитектурониката на Кантовата теория за познанието. И прави чест на Христо Стоев, че му е обърнал специално внимание (Stoev, 2010, pp. 127 – 131). Защото както класически, така и съвременни изследвания по тази тема често пъти подминават наследството на Кант (Hattfield, 1990,

Yolton, 1996, Matthen, 2015) или му обръщат внимание в специален контекст (Hattfield 2024)<sup>12</sup>. Възприятието със сигурност заема място между нагледа и опита, вземем ли предвид основните положения на чистия разсъдък в *КчР* или *Пролегомени* (§18). Навсякъде, а също така и в *Логикита* (на Йеше), в него изпъква моментът на съзнателност, макар и емпирична (Kant, 1967, р. 209// ААIII: В160). В качеството им на сетивни представи усещанията са сякаш хаотични, а нагледите – организирани в пространството и във времето, докато възприятието е в известна степен рефлексия върху тях. И тази рефлексия се дължи на първата функция на въображението – на апрехензията. Необичайната зависимост на възприятието от въображението е отбелязана от Кант в бележка под линия (Kant, 1967, р. 205// KrV: A120), а през 1970 г. тя провокира Стросън (Strawson, 2008).

Проблемът е, че Стросън привива във въображението (прекомерно) присъствие на разсъдък, докато Кант говори само за съчетаване (*Zusammensetzung*), но не за единство (*Einheit*) на многообразието, още по-малко – за необходимо единство. Овен това както Стросън, така и Стоев пропускат, че изречението, в което Кант определя „възприятието“ чрез синтез на апрехензия, съчетаване на многообразие, емпиричен наглед и емпирично съзнание, завършва с фразата „като явление“, поставена в скоби. Както по-горе, при животните, така и тук резултатът е на равнището на субективността на явленията. Съдържанието на тези явления остава иманентно за битието им. Поради което нямаме познание. Познанието ще начене едва от онзи момент нататък, в който започнем – чрез сравнение, рефлексия и абстракция – да образуваме понятия, първоначално *тъмни*, после – *ясни*, накрая – *отчетливи*. Поредната градация. Прагът на познанието е на само и не толкова в степента на съзнателност, а кога представите (с тяхната собствена съдържателна предметност) започват да се отнасят не само към познаващия субект, но и към познавания обект. От което следва, че във възприятието нагледите остават слепи.

Но сякаш не съвсем. Във второто издание на *КчР*, в главата за „антиципациите на възприятието“ Кант очертава своеобразно напрежение между *екстензивността на нагледите* и *интензивността на възприятията*, което напрежение се дължи на ролята на усещанията. Макар и генетически първични, усещанията избледняват все повече и повече при изследователския акцент върху нагледите с техния формализъм, чистота и априорност. При възприятието обаче усещанията сякаш се *завръщат* (на второ четене) и *придават съдържателност* на нагледите; откъдето и определението на Кант: „възприятието е емпирично съзнание, ... в което има усещане. Явленията като предмет на възприятието не са чисти... те съдържат в себе си освен нагледа още и материите за някакъв обект изобщо“ (Kant, 1967, р. 248// KrV: A166/ B207). Без нагледите на пространството и времето усещанията са хаотични и напъл-

но непрозрачни, но на фона на „рамката“ на пространството и времето тези усещания придобиват познавателна емпирична стойност. Интензивността на представите, в която е „снета“ (или скрита) каузалността на усещанията, трансцендира самите представи в посока на някаква (интендирана) обективност, която, колкото и да не е определена, е все пак предполагаема – *a priori* антиципирана на базата на натрупан минал опит. При това предполагаема като действителна, макар и лимитирана, поне реално възможна, ако не и съществуваща. И това се потвърждава от засилената роля на възприятията в следващата глава на *КчР* за „аналогииите на опита“.

Тук обаче трябва да сме внимателни. Емпиричните съждения, които правят предположение относно бъдещето, са „съждения за опит“; защото те предпоставят закона за причинността като условие за възможност на самия опит. За разлика от това емпирични съждения, които не правят предположения относно бъдещето, са „съждения за възприятие“ и те не могат да се превърнат в опитни съждения, защото не се базират на общата валидност на каузалните закони. На Кант, а и на нас не остава нищо друго, освен – подобно на Хюм – да основаваме съжденията за възприятия единствено върху минал опит – все едно дали е индивидуален, или колективен, т.е. интересубективен. За възприятията е свойствена най-вече, ако ли не и най-много, ретроактивната моралност. По този начин в системата от основни положения на чистият разсъдък своеобразната разлика между „математическите“ и „динамическите“ положения започва да изглежда и като граница, дори като препятствие, като бариера. Затова ще продължа с търсенето на спецификата на възприятието в отношението му с усещането и с нагледа.

Още названията на първите два принципа – „аксиоми на нагледа“ и „антиципации на възприятието“ – изтъкват на преден план тяхната познавателна априорност. Само че при антиципирането е налице особено напрежение, тъй като с него се има предвид априорно определяне на сетивна съдържателност, която по своята същност може само да ни е дадена. (Такова напрежение при аксиомите на нагледа няма, тъй като там става дума за чисто формално определяне на възможни предмети в пространството и времето; априорността има предвид единствено формата на сетивността, не и съдържанието ѝ.) При възприятието нагледите (със своя формализъм) отстъпват на заден план и то се фокусира върху впечатленията (с тяхната материална наситеност). Самият Кант си дава сметка за трудността и я определя като „парадокс“<sup>13</sup>, защото на пръв поглед имаме сякаш невъзможност: априорно да си представим нещо, което можем да имаме в опита си само апостериори! (Kant, 1967, р. 249// KrV: B209). На свой ред, изпреварващата функция на антиципацията би трябвало да се справи именно с този парадокс, доколкото с нея се има предвид „възприятието като такова“, а не конкретно възприятие. Излиза, че възприятията имат някакво общо предметно и недиференцирано отношение, без да могат

да конкретизират предмети. Загадъчността, вместо да се проявява, нараства.

Вече стана дума, че Стоев, определено повлиян от Хегел, обръща внимание на акцента в немската дума за възприятие с частичката „wahr” (вярно). При Кант акцентът е в дефиницията на възприятието като „представа със съзнание“ (Kant, 1967, p. 370// KrV: A320/B376). От което следва, че най-елементарната представа – усещането (*Empfindung, sensation*) – е емпиричен наглед, толкова субективен и неопределен, че убягва на съзнанието. Което съвсем не значи, че самият Кант е бил наясно от самото начало за връзката между възприятие и съзнателност. Но целта му е била ясна – да търси и открие онзи момент във възприятието, който трансцендира усещането, придава му обективност. Ето как се стига до добавянето на още един момент към възприятието – антиципирането на „реалност“, каквато апрехензията на въображението не може! да достави (Kant, 1967, p. 250// A413: B212). Добрите познавачи на Кант и на Хегел знаят, че за двамата немски класици реалността все още не е действителност и с нея се има чисто и просто някаква наличност. Потрудно е да се забележи, а още повече – да се схване, по какъв начин Кант разкрива смисловите измерения на реалността с помощта на количеството и качеството. Количеството като такова има и своята качествена страна, но тя е изключително бедна – „непрекъснатост на величината“; затова пък може да се определя априорно неговата „екстензивност“ (Kant, 1967, p. 256// KrV: B217). Затова пък качеството има разнообразни количествени свойства, които в перспективата на априоризма следва да се определят като „интензивно количество“, като наситеност по „степен“.

Ако за миг се върнем към темата за цветовете по-рано, но и в началото на самата *KчP*, лесно можем да открием изречения, в които Кант твърди, че цветовете (или вкусът) не подлежат на априорно определяне, тъй като преживяването (усещането) им зависело от субективното състояние на познаващия субект. Затова пък при разглеждането на възприятието се очертава възможността за направа на „вътрешна разлика в самото усещане“ (Kant, 1967, p. 255// KrV: A175/ B217). Тук е нужно разяснение на примери, предложени от Кант. Удвояването на едно количество вода не води до промяна на температурата му, щом тя е била еднаква в двете части преди съединяването им. Двойно по-топла вода не съответства на двойно повече вода с температура  $\frac{1}{2}$  по-ниска от първата. Капка вряща вода и цяла тенджера вряща вода имат еднаква температура. Съдове с различен обем могат да са пълни с вода, чиято температура е (и) обратнопропорционална на обема. Восъчната и лоената свещ светят с различна сила, затова увеличаването на броя на по-слабите може да постигне същата осветеност на разстояние, каквото има по-силната.<sup>14</sup>

Тези примери Кант обобщава с твърдението, че при екстензивните величини, каквито са обемите или бройките, имаме „събиране“, защото при тях всяка част е хомогенна с цялото. При интензивните величини се срещат по-

тенциали, които се опитват да преминат в „равновесие“ и при тях частите не са повторение на цялото в някакъв смет вид. Очевидно е, че тази разлика е отглас от класическия спор за първичните и вторичните свойства, също така с примерите си Кант се опитва да избегне ролята на движението, каквато имаме при сблъсък между тела. И оригиналната му идея е, че при възприятията имаме „въздействия“, чиято реалност е друга, по-обективна от тази на усещанията (Kant, 1967, p. 250// KrV: A168/ B210) и тя може да се измерва в степени. Априорният момент в антиципацията е в разчертаването на диапазон на възможно въздействие, в който са налице положителни и отрицателни стойности, както и нулева помежду им (Kant, 1967, p. 250// KrV: A168/ B210).<sup>15</sup> Въздействията са своеобразен прокурсор на причинността, тяхното степенуване позволява априорно разграфяване на полето на възможен опит, а нулевата им стойност обогатява смисъла на „отрицанието“ и връзката му с „реалността“, добавяйки към *отсъствието* на нещо и неговото *невъздействие*.

Нека поясня; при това с помощта на категории(те) от рубриката на „качеството“ в таблицата от КчР (Kant, 1967, p.152// ААIII: A80/ B106). Живите същества, дори когато не са разумни, притежават и стабилизират усет за силата, с която им въздействат предмети от заобикалящата ги среда, и са силата, с която те, от своя страна, въздействат на другите неща. В този смисъл „реалността“ *нахлува* в тяхното поле или те *я създават* извън себе си. На свой ред, от липсата на сила или от непреодолимата сила следва „отрицание“, защото не се е осъществила „реалност“. Впрочем по този начин можем още по-лесно да си представим и функцията на „лимитирането“, когато дадена сила се променя не от своята противоположност.

Предложеното пояснение не защитава некогнитивистка позиция. Степенуването, определеното на интензивни величини изглежда достойно да бъде определено като понятийна дейност, и то без да прибегваме до подкрепата на понятието за причина. Само че в *КчР* имаме работа с изключително абстрактно понятие за реалност.<sup>16</sup> За разлика от това в *Метафизически изначални основания на природната наука* (1786) то е конкретизирано по отношение на материята, разглеждана в полетата на фонономията, динамиката, механиката и феноменологията. Това обаче означава, че – в измерението на общата метафизика, но и по-рано – имаме пробуждане с помощта на смътни понятия и като такива те едва ли са в състояние да играят някаква пълноценна роля в съжденията.

Ето защо смятам, че макар и нагледни, възприятията вече не са съвсем слепи. Защото в мига, в който осъзнаем освен екстензивността нагледите и в тях излезе най-вече интензивност, в нея започваме да разчертаваме степени, още преди да сме стигнали до хипотезата за предполагаем каузален източник на цялата ни сетивна рецептивност. И не виждам на какво основание да приемем, че източникът на това съдържание в нагледите, което подсказва незави-

сим от съзнанието обект, е концептуално (следствие от някаква употреба на общи понятия).

\*\*\*

Двете теми, разгледани по-горе, засягат класически проблеми във философията за вторичните свойства. На някои от тях, каквито са цветовете, Кант не признава обективна познавателна валидност. Днешната когнитивистика застъпва становища, противни на Кантовото. Същевременно Кант нахвърля теория, която дори разработва в съчинения, все още недостъпни на български, посветена на въздействащите сили в телата, която също заслужава признание на нейни априорни принципи. Тази част от неговата философия обаче налага преоценка или допълване на тезата за преодоляването на слепотата на нагледите.

### **Благодарности и финансиране**

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

### **БЕЛЕЖКИ**

1. Цитиранията на Кантовите съчинения са по български издания, посочени в библиографията, и по „академичното издание“ [AA].
2. Освен това „познанието“ при Кант е *резултат* от различни ментални актове на придобиване, на „узнаване“ (*kennen*), включва различни *степен*и (разбиране, обяснение, вникване, схващане) и с него се издигат *претенции* за валидност (*Fürwahrhalten*) и за достатъчна обосновааност на „знанието“ (*Wissen, knowledge*).
3. „Родът е представата изобщо (*representatio*). На него е подчинена представата със съзнание (*perceptio*). Перцепция, която се отнася единствено до субекта като модификация на съзнанието му, е усещане (*sensatio*); обективна перцепция е познание (*cognitio*)“ (Kant, 1967, р. 370// KrV: A320/B376).
4. За връзката между Стросън и Макдаул вж. Bird 1996.
5. Във второто издание те са наречени „фигурални“.
6. В немскоезичната литература тази позиция застъпва Петер Рос (Rohs, 2001).
7. Вж. несъгласието на Хансгеорг Хоппе с умножаването на синтезите при Кант в (Норре, 2001).
8. По принцип неокантианците не приемат схващанията във феноменологията, че в самия наглед е възможно проникване до същността, при това „предпредикатно“; особено представителите на марбургската школа ще настояват на „логиката на предметността“. Освен това не споделят идеята на Хусерл за „категориален наглед“; същевременно отхвърлят разбирането на Кант за „форми на нагледа“.
9. Темата за разликите между „образ и диаграма“ във връзка с пространстве-

- но представяне на времето и на последователността представих за пръв път на конференция през май 2024 г.
10. Други експерименти с птици – този път с врани – удостоверяват, че тези живи същества са в състояние да сортират чипове „по цвят“, части от които са оцветени с различни нюанси на този цвят.
  11. В лекциите по логика Кант дава пример с дивака, който има само наглед за „къща“, не и понятие, затова няма как да я разпознае в далечината, тъй като не знае, за какво служи (Kant, 2017, p. 75// L: 33).
  12. Едва след написването на този текст се запознах с Kjosavik 2025.
  13. В КчР думата *befremdlich* е преведена като „странно“.
  14. Данните в този абзац са събирани в резултат от една провокативна статия на Паул Наторп (Natorp, 1891), където Наторп разграничава внимателно и последователно използването на категории в създаването на понятия и съждения, което е друг мотив за настоящите размишления. Тук не е мястото да разисквам каква е природата на светлината или на топлината според Кант и как те се разпространяват.
  15. Апрехензията на въображението се движи само във времеви диапазон (Kant, 1967, p. 249// AAIП: A167/ B210).
  16. Впрочем абстрактни (бедни) са и понятията за „количество“ в сравнение с конкретизирането им в *Основи на метафизика на нравите* (1785).

## ЛИТЕРАТУРА

- Кант, И. (1967). *Критика на чистия разум* (прев. Ц. Торбов), БАН, София. [KrV = AAIП/ AAIV]
- Кант, И. (2017) *Лекции. Лекции по логика I.* (прев. Д. Денков), Изток – Запад, София. [L = AAIX]
- Стоев., Хр. (2010). *Понятията в „Критика на чистия разум“*, Изток – Запад, София.
- Allais, L. (2009). Kant, Non-Conceptual Content and the Representation of Space, *Journal of the History of Philosophy*, 47, 383 – 413.
- Allais, L. & Callanan, J. (2020). *Kant and Animals*, Oxford UP, Oxford.
- Ameriks, K. (1982). *Kant's Theory of Mind. An Analysis of Paralogisms of Pure Reason*, Clarendon Press, Oxford.
- Bird, G. (1996). „McDowell's Kant: Mind and World“, In: *Bulletin of the Hegel Society of Great Britain*, (33), Spring/Summer, 1 – 22.
- Chapman, A., Ellis, A, Hanna, R., Hildebrand, T., Pickford H. (eds.) (2013). In: *Defence of Intuitions. A new Rationalist Manifesto*, Palgrave Macmillan, New York.
- McDowell, J. (1994). *Man and World*, Harvard UP, Cambridge (Mass.)/ London.
- Fischer, F. J., Jucker, T. (2024). „No evidence for fractal scaling in canopy surfaces across a diverse range of forest types“, *Journal of Ecology*, 112, 470 – 486. DOI: 10.1111/1365-2745.14244R.

- Hanna, R. (2005). *Kant and the Foundations of the Analytic Philosophy*, Oxford UP, Oxford 2001;
- Hanna, R. „Kant on Nonconceptual Content“. In: *European Journal of Philosophy*, 13(2), 247 – 290.
- Hatfield, H. (1990). *The Natural and the Normative: Theories of Spatial Perception from Kant to Helmholtz*, MIT Press, Cambridge/Mass.
- Hatfield, H. (2024). James on the Perception of Space. In: Klein, Al. M. (ed.). *The Oxford handbook of William James*, Oxford UP, New York, 61 – 83.
- Hoppe, H., (2001). „Können allein durch ihre Verbindung Vorstellungen Gegenstandsbezug erhalten?“. In: V. Gerhardt (Hg.), *Akten des 9. Internationalen Kant-Kongresses*. Bd. II. Walter de Gruyter, Berlin/New York, 558 – 563.
- Ibáñez, M., Dieball, C., Lasanta, A. Godec, A., Rica, R. A. (2024). Heating and cooling are fundamentally asymmetric and evolve along distinct pathways. In: *Nature Physics*, 20, 135 – 141. <https://doi.org/10.1038/s41567-023-02269-z>
- Kjosavik, Fr. (2025). *Kant and the Power of Perception*, Cambridge UP, Cambridge.
- Longuenesse, B. (1998). *Kant and the Capacity to Judge*, Princeton UP, Princeton.
- Longuenesse, B. (2000). Kant's Categories and the Capacity to Judge. Responses to Henry Allison and Sally Sedwick. In: *Inquiry*, 43(1), 91 – 110.
- Matthen, M. (ed.). (2015). *Oxford Handbook of Philosophy of Perception*, Oxford UP, Oxford.
- Natorp, P. (1891). Quantität und Qualität in Begriff, Urteil und gegenständlicher Erkenntnis. In: *Philosophische Monatshefte*, 27, 1 – 32; 129 – 160.
- Rohs, P. (2001). Bezieht sich nach Kant die Anschauung unmittelbar auf Gegenstände?. In: V. Gerhardt (Hg.), *Akten des 9. Internationalen Kant-Kongresses*. Bd. II. Walter de Gruyter, Berlin/New York, 214 – 228.
- Sellers, W. (1968). *Science and Metaphysics. Variations on Kantian Themes*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Strawson, P. (2008). Imagining and Perception. In: P. Strawson, *Freedom and Resentment and Other Essays*, Routledge, London & New York, 50 – 72.
- Yolton, J. (1996). *Perception and Reality: A History from Descartes to Kant*, Cornell University Press, Ithaca N.Y.

### ***Acknowledgements and Funding***

This research was funded by the European Union – NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

## REFERENCES

- Allais, L., & Callanan, J. (2020). *Kant and Animals*, Oxford UP, Oxford.
- Allais, L. (2009). Kant, Non-Conceptual Content and the Representation of Space, *Journal of the History of Philosophy*, 47, 383 – 413.
- Ameriks, K. (1982). *Kant's Theory of Mind. An Analysis of Paralogisms of Pure Reason*, Clarendon Press, Oxford.
- Bird, G. (1996). McDowell's Kant: Mind and World. In: *Bulletin of the Hegel Society of Great Britain*, (33), Spring/Summer, 1 – 22.
- Chapman, A., Ellis, A., Hanna, R., Hildebrand, T., Pickford H. (eds.) (2013). *In Defence of Intuitions. A new Rationalist Manifesto*, Palgrave Macmillan, New York.
- Fischer, F. J., Jucker, T. (2024). No evidence for fractal scaling in canopy surfaces across a diverse range of forest types. In: *Journal of Ecology*, 112, 470 – 486. DOI: 10.1111/1365-2745.14244R.
- Hanna, R. (2005). *Kant and the Foundations of the Analytic Philosophy*, Oxford UP, Oxford 2001;
- Hanna, R. Kant on Nonconceptual Content. In: *European Journal of Philosophy*, 13(2), 247 – 290.
- Hatfield, H. (1990). *The Natural and the Normative: Theories of Spatial Perception from Kant to Helmholtz*, MIT Press, Cambridge/Mass.
- Hatfield, H. (2024). James on the Perception of Space. In: Klein, Al. M. (ed.). *The Oxford handbook of William James*, Oxford UP, New York, 61 – 83.
- Hoppe, H. (2001). Können allein durch ihre Verbindung Vorstellungen Gegenstandsbezug erhalten?. In: V. Gerhardt (Hg.), *Akten des 9. Internationalen Kant-Kongresses*. Bd. II. Walter de Gruyter, Berlin/New York, 558 – 563.
- Ibáñez, M., Dieball, C., Lasanta, A. Godec, A., Rica, R. A. (2024). Heating and cooling are fundamentally asymmetric and evolve along distinct pathways. In: *Nature Physics*, 20, 135 – 141. <https://doi.org/10.1038/s41567-023-02269-z>
- Kant, I. (1967). *Kritika na chistiya razum* (translation Ts. Torbov), BAN, Sofia. [KrV = AAIII/ AAIV]
- Kant, I. (2017). *Lekcii. Lekcii po logika I.* (translation D. Denkov), Iztok-Zapad, Sofia. [L = AAIX]
- Kjosavik, Fr. (2025). *Kant and the Power of Perception*, Cambridge UP, Cambridge.
- Longuenesse, B. (1998). *Kant and the Capacity to Judge*, Princeton UP, Princeton.
- Longuenesse, B. (2000). Kant's Categories and the Capacity to Judge. Responses to Henry Allison and Sally Sedwick. In: *Inquiry*, 43(1), 91 – 110.

- Matthen, M. (ed.) (2015). *Oxford Handbook of Philosophy of Perception*, Oxford UP, Oxford.
- McDowell, J. (1994). *Man and World*, Harvard UP, Cambridge (Mass.)/London.
- Natorp, P. (1891). Quantität und Qualität in Begriff, Urteil und gegenständlicher Erkenntnis. In: *Philosophische Monatshefte*, 27, 1 – 32; 129 – 160.
- Rohs, P. (2001). Bezieht sich nach Kant die Anschauung unmittelbar auf Gegenstände? In: V. Gerhardt (Hg.), *Akten des 9. Internationalen Kant-Kongresses*. Bd. II. Walter de Gruyter, Berlin/New York, 214 – 228.
- Sellers, W. (1968). *Science and Metaphysics. Variations on Kantian Themes*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Stoev, Hr. (2010). *Ponyatiata v Kritika na chistiya razum*, Iztok – Zapad, Sofia.
- Strawson, P. (2008). Imagining and Perception. In: P. Strawson, *Freedom and Resentment and Other Essays*, Routledge, London & New York, 50 – 72.
- Yolton, J. (1996). *Perception and Reality: A History from Descartes to Kant*, Cornell University Press, Ithaca N.Y.

## HOW THE INTUITIONS ARE STARTING TO SEE?

**Abstract.** According to Kant, cognition (*Erkenntnis*) arises from the union of two basic faculties of the mind – sensibility and reason. This raises the question of whether these two faculties are independent of each other and, or, if they are dependent, which faculty is the determining one. Modern interpreters of Kant offer three types of solutions, in which, respectively, views perform independent cognitive functions, knowledge is the result of relatively free combination of concepts and intuitions, or of their connection in judgments under the dictate of the categories. This article offers a recapitulation of these three models of “synthesis”. Against this background, two specific problems are examined to which Kant did not pay sufficient attention. The first concerns cognition in children and animals, the second – perception. Modern achievements in cognitive science require a critical rethinking of the theories advocated by Kant.

**Keywords:** intuitions; concepts; judgments; cognition; synthesis; (non-) conceptualism; perceptions; cognition in children and animals

✉ **Prof. Stilian Yotov, DSc.**

ORCID: 0000-0003-2015-0279

Faculty of Philosophy

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

15, Tsar Osvoboditel

1504 Sofia

E-mail: yotov@phls.uni-sofia.bg